

L'ESTABLIMENT DEL TEXT LLATÍ DEL *LUCRECI* DE JOAQUIM BALCELLS PER A LA FUNDACIÓ BERNAT METGE (1923-1932)

XAVIER ESPLUGA
Universitat de Barcelona
xespluga@ub.edu
ORCID: 0000-0002-6690-1974

RESUM

S'analitza el procediment pel qual Joaquim Balcells fixà el text llatí del *De rerum natura* de Lucreci per a la col·lecció d'autors grecs i llatins de la Fundació Bernat Metge. En el primer tom (del 1923), Balcells depèn de les edicions d'Ernout (Budé) i Bailey (OCT). En canvi, en el segon tom (del 1928), amb els tres darrers llibres, i en la revisió dels tres primers llibres (de 1932), Balcells realitzà una veritable edició crítica, amb col·lació dels dos principals manuscrits; la seva edició, tanmateix, també reflecteix les limitacions del moment.

PARAULES CLAU: Lucreci, *De rerum natura*, crítica textual, Joaquim Balcells, Fundació Bernat Metge.

THE ESTABLISHMENT OF THE LATIN TEXT IN THE FUNDACIÓ BERNAT METGE'S *LUCRETIUS* BY JOAQUIM BALCELLS (1923-1932)

ABSTRACT

I analyse how Joaquim Balcells edited the Latin text of Lucretius' *De rerum natura* (*DRN*) that appeared in the Catalan translations series of the Fundació Bernat Metge. In the first volume (1923), with *DRN* I-III, Balcells relied directly on the editions of Ernout (Budé) and Bailey (OCT). In the second volume (1928), with *DRN* IV-VI, and in the revision of the first volume (1932), Balcells did a true critical edition, collating the two most important manuscripts. In any case, Balcells' edition reflects his own time limitations.

KEYWORDS: Lucretius, *De rerum natura*, textual criticism, Joaquim Balcells, Fundació Bernat Metge.

L'any 1923 el *De rerum natura* (d'ara endavant *DRN*) de Lucreci, encomanat a Joaquim Balcells (†1936) que feia poc havia estat promogut a Catedràtic de Llengua i Literatura Llatina de la Universitat de Barcelona,¹ fou l'obra escollida per inaugurar la col·lecció d'autors grecs i llatins de la Fundació Bernat Metge (FBM).² Per a l'establiment del text llatí, la FBM havia decidit que els

---

¹ Per a l'oblidada figura de Balcells, que no ha rebut mai cap homenatge institucional per part de la Universitat de Barcelona, vegeu A.A.V.V. (1982), Vidal (2004), Pedrola (2011), Espluga (2016: 717-21).

² Balcells (1923).

responsables de cada volum s'encarreguessin de fixar-lo,³ renunciant, doncs, a fer servir el text d'edicions crítiques ja publicades, en una decisió no exempta de polèmica.⁴

Com és prou sabut, el *DRN* es conserva essencialment gràcies a dos manuscrits carolingis⁵ —l'anomenat *Oblongus* (**O**), és a dir el ms. Voss. Lat. F 30,⁶ i el *Quadratus* (**Q**), ms. Voss. Lat. Q 94⁷— tots dos custodiats a la Universiteitsbibliothek de Leiden. Aquests dos còdexs presenten transposicions i caigudes de fulls, tirades de versos repetides, hexàmetres idèntics repartits per diversos llibres i passatges inintel·ligibles (en part pel fet de ser una obra inacabada): tot això feu que, en el passat, els editors dugessin a terme una intensa activitat de correcció i esmena, eliminant duplicacions, traslladant parts d'un llibre a l'altre, establint llacunes i embotint el text de nombrosíssimes conjectures i restitucions. Davant l'excés d'aquestes intervencions, els editors del segle XX tendiren a recuperar la confiança en els manuscrits, privilegiant llur testimoni. Balcells, conscient d'aquestes distorsions en el *textus receptus* de Lucreci, és reticent a intervenir abusivament en el text:⁸ participa, doncs, d'una certa tendència conservadora en la fixació del text tant en el primer volum (del 1923)⁹ com, amb més intensitat si cal, en el segon tom del 1928¹⁰ i en la revisió

³ Franquesa (2010).

⁴ Per la discussió sobre el model 'Garnier' versus el model 'Budé' i les conseqüències majoritàriament negatives de l'opció finalment triada, vegeu Miralles (1986: 127), Pòrtulas (2010: 274).

⁵ Per a la transmissió del *DRN*, vegeu Reeve (1983), Butterfield (2013). Per als *recentiores* italians, cal afegir-hi Reeve (1982) i Reeve (2005).

⁶ Leiden, Universiteitsbibliothek, ms. Voss. Lat. F. 30. Per a aquest manuscrit, potser copiat a Corbie, vegeu de Meyier (1973: 65-68); de Meyier (1984: 2-3). El manuscrit fou reproduït en facsímil per Chatelain (1908).

⁷ Leiden, Universiteitsbibliothek, ms. Voss. Lat. Q. 94. Per a aquest manuscrit, potser escrit a Saint Omer, vegeu de Meyier (1975: 215-17). Aquest còdex també fou reproduït en facsímil per Chatelain (1913).

⁸ Ben il·lustrativa al respecte és la nota de Balcells a *DRN* 2 335-580. Vegeu Balcells (1928: 142): «El passatge sembla fora de lloc. Fa l'efecte que Lucreci l'escriu més tard, i l'afegí ací, potser perquè parlava del moviment. L'últim retoc que manca a l'obra potser l'hauria fet anar en un altre lloc. *Nosaltres, però, no tenim cap dret a fer aquest canvi per compte nostre*, com ho fa Giussani», la cursiva és meua.

⁹ El capteniment conservador de Balcells havia estat ja notat per Ernout en la recensió crítica del primer volum del *Lucreci*. Vegeu Ernout (1923: 242-43): «Il se montre fort justement conservateur dans l'établissement du texte». Entre els exemples d'aquesta predilecció per **OQ**, en detriment d'altres variants perferides per Bailey i Ernout, assenyalo: 2.46 *tempus* **OQ**, Balcells¹: *pectus* Lambin, Bailey, Ernout; 2.112 *simulacra* **OQ**, Balcells¹: *simulacrum* Ital., Bailey, Ernout; 2.159 *conexa* **OQ** Balcells¹: *connixa* editio Veronensis: *conixa* Bailey, Ernout; 2.850 *quod* **OQ**, Balcells: *quoad* Lambin, Bailey, Ernout; 2.1029 *miraliter* **Q**, Balcells¹: *miralier* **O**: *mirarier* Ital., Bailey, Ernout; 3.94 *quem* **OQ**, Balcells¹: *quam* Charisius, Bailey, Ernout; 3.633 *auditu* **OQ**, Balcells¹: *haud igitur* Lachmann, Bailey, Ernout; 3.702 *dispertitur* **OQ**, Balcells¹: *dispertitus* Pius, Lachmann, Bailey, Ernout; 3.955 *baratre* **OQ**, Merrill, Balcells¹: *balatro* Heinsius, Bailey, Ernout; 3.1069 *ingratus* **OQ**, Balcells¹: *ingratis* Lambin, Bailey, Ernout.

¹⁰ Balcells (1928).

dels tres primers llibres apareguda l'any 1932.¹¹ Amb tot, en aquesta primera versió del 1923, Balcells també acceptava com a genuïnes —seguint la crítica lucreciana del moment— moltes propostes dels *recentiores* italians i nombroses conjetures *ope ingenii* dels humanistes del Renaixement i dels editors moderns.

En diverses contribucions antigues i recents,¹² ha estat assenyalat que el model més proper al *Lucreci* de Balcells fou precisament el *Lucrece* d'Ernout. Això és ben cert, però, tanmateix, aquestes observacions mereixen ulteriors aclariments per no faltar completament a la veritat. En efecte, a l'hora de determinar el model i el procediment pel qual Balcells va fixar el text llatí i va muntar els aparats crítics de variants, caldria diferenciar entre els tres volums que van aparèixer sota el seu nom (el volum inicial de 1923 amb els tres primers llibres; el segon tom, del 1928, amb els tres darrers llibres; la revisió dels tres primers llibres apareguda el 1932) perquè revelen plantejaments editorials parcialment divergents.

1. EL TEXT LLATÍ DELS TRES PRIMERS LLIBRES (1923)

Segons confessió pròpia,¹³ el punt de partença per a la fixació de tot el text llatí del seu *DRN* fou l'edició de Cyril Bailey per a *Oxford Classical Texts* que havia aparegut l'any 1900.¹⁴ Primerament Balcells determinà les lliçons del seu text en estreta dependència respecte d'aquest *Lucretius* oxoniense, per completar posteriorment les variants de l'aparat prenent la informació del *Lucrece* d'Ernout. Per a aquest volum de 1923, Balcells no va col·locar directament cap testimoni manuscrit, llevat d'un dels *recentiores*, concretament el manuscrit de Saragossa (**Z**),¹⁵ les fotocòpies del qual li havien estat trameses pel saragossà Pascual Galindo Romeo, aleshores professor a la Universitat de Santiago de Compostela.¹⁶ Però, fins i tot en aquest cas, no sembla que Balcells fes ús d'aquesta col·locació, ja que **Z** no apareix mai citat enlloc.

¹¹ Balcells (1932).

¹² Ja Lenchantin de Gubernatis (1926), que havia definit el volum com una «opera divulgativa», havia assenyalat la proximitat amb la *Budé*. Vegeu també Vidal (2004: 103), Espluga (2016: 718).

¹³ Balcells (1923: xxvii).

¹⁴ Bailey (1900¹). Es tracta de la primera edició del *Lucretius* que Bailey havia enllestit per a *Oxford Classical Texts* l'any 1898 i que va ser publicat, sense data, en els primers mesos de 1900. Per a la data real d'aparició, vegeu Holford-Strevens, Ferguson (2000).

¹⁵ Saragossa, Biblioteca del Cabildo Metropolitano, ms. 11-36. Sobre aquest manuscrit, vegeu la tesi doctoral de Bodelón (1988: xviii-xix); Traver Vera (2011) l'adscriu a l'anomenada *familia Romana* de Reeve. Una fotografia d'aquest manuscrit fou reproduïda en la versió castellana de la *Historia de la Filología Clásica* de Kroll, traduïda al castellà per Galindo Romeo. Vegeu Kroll 1928: làmina III. Monsenyor Galindo (Cadrete 1892 - Saragossa 1990) publicà també una col·locació del llibre I. Vegeu Galindo Romeo (1926: 145-87).

¹⁶ Mentre a la primera edició (1923) Galindo era encara professor de la Universidad de Santiago de Compostela, a la revisió del 1932 ja apareix com a docent de la Universidad de Zaragoza. Per al personatge, vegeu Pasamar, Peiro (2002), Fontán (1991). Agraïxo al Prof.

En aquesta versió inicial de 1923, la dependència textual del *Lucreci* de la FBM respecte del *Lucretius* de Bailey i del *Lucrèce* d'Ernout és força estreta. Les diferències entre llurs textos respectius no són gaire abundants i en la majoria dels casos es concentren en conjectures proposades per anteriors editors. La distribució per llibres d'aquestes discrepàncies permet d'inferir, a simple vista, l'abast de l'entesa entre els tres llibres d'aquest primer volum de 1923 i les edicions d'Oxford i de *Les Belles lettres*:

Taula 1
Número de lliçons divergents entre el text llatí
de les edicions de Bailey 1900, Ernout 1921, Balcells¹ 1923-1928 i Balcells²
1932

Llibre	Bailey / Balcells ¹	Ernout / Balcells ¹	Balcells ¹ / Balcells ²
I	11	11	19
II	46	21	24
III	30	11	6
IV	47	45	
V	42	34	
VI	52	32	

Font: Elaboració pròpia a partir del text i dels aparats crítics de les edicions de Bailey, Ernout i Balcells.

És ben cert que, en aquest conjunt de diferències, Balcells s'arreglera molt sovint amb Ernout, en contra de Bailey, però, és també veritat que, en altres ocasions, el catedràtic barceloní recull conjectures d'altres editors, rebutjades tant per l'editor anglès com pel francès, fins i tot, en contra l'acord unànim de la millor tradició manuscrita.¹⁷

L'aparat crític del 1923 és —essencialment— el resultat d'incorporar les variants manuscrites d'Ernout, molt més nombroses, al sec repertori de Bailey. Del volum de *Budé* es prengué moltíssima informació dels testimonis manuscrits que és absent a l'edició oxoniense o bé que hi havia estat reportada parcialment o errònia, com ara les referències de la tradició indirecta.¹⁸

En contrapartida, Balcells ha prescindit d'altres dades contingues en aquestes dues edicions: ha deixat de banda moltes lliçons de l'anomenat

---

Antonio Duplá de la Universidad del País Vasco les referències bibliogràfiques sobre el personatge.

¹⁷ Vegeu 1.588 *constent* Lachmann, Balcells¹ : *constant* OQ Balcells²; 1.914 *notamus* Brieger, Balcells¹: *notemus* OQ Balcells²; 2.1000 *missust* Merrill, Balcells^{1/2}: *missumst* Lachmann : *missus* OQ; 2.1033 *extent* Orelli, Balcells^{1/2} : *essent* OQ; 2.1116 *extremam* Lachmann, Balcells¹ : *extremum* OQ, Balcells²; 3.493 *spumat* Lachmann, Merrill, Balcells¹ : *spumans* OQ : *spumas* Tohte, Balcells²; 3.764 *pollus* Merrill, Balcells¹ : *paulus* OQ : *pullus* L, Balcells².

¹⁸ Priscia (1.84), Isidor (1.314), Fest (1.639; 2.840) i Noni Marcel (2.342).

fragmentum Gottorpiense (**G**),¹⁹ tanmateix presents a Ernout, i també ha expurgat nombroses variants que simplement servien per rebutjar conjectures anteriors.

Per raons que no sempre s'acaben d'entendre, en aquest primer volum de 1923, Balcells oblida diverses de les variants de l'aparat d'Ernout. En molts casos, això és motivat perquè es prescindeix de testimonis que impliquen variacions ortogràfiques mínimes. En d'altres, Balcells omet variants en què les lliçons dels dos principals manuscrits (**OQ**) s'oposen a llurs successives correccions (**O^{corr.}**; **Q^{corr.}**),²⁰ com si no sempre veiés la necessitat de distingir entre les diverses mans actives en un mateix còdex. També a aquesta mena de voluntat unificadora es deu la preferència per citar altres testimonis manuscrits o edicions impreses, abans de remetre a les correccions dels dos manuscrits carolingis.²¹ Contemplat en perspectiva, aquest menysteniment de la informació derivada dels jocs de correccions d'**O** i **Q** és el principal desencert de l'aparat crític d'aquest *Lucreci* inaugural de 1923.

A banda de Bailey i Ernout, Balcells va consultar, indirectament o directa, altres edicions (Bentley, Brieger, Wakefield, Munro, Giussani, Merrill), ja que també es recorden actuacions en el text llatí (exclusió de versos, transposició de passatges, establiment de llacunes) que no han estat reportades ni en el *Lucretius* d'Oxford ni en el *Lucrece* de Budé i que, per força, han de provenir necessàriament de fonts alternatives.²² Així, a 2.1000 Balcells opta per la variant

¹⁹ København, Kongelige Bibliotek, ms. Gl. Klg. S. 211 2º, tradicionalment denominat *fragmentum Gottorpiense* o *schedae Gottorpienses* d'aquí que hagi estat abreviat com a **G**. Es tracta d'una secció d'un manuscrit del segle IX, del que també formen part les anomenades *Schedae Vindobonenses priores* (**V**) i les *Schedae Vindobonenses posteriores* (**U**). Per a aquests testimonis manuscrits, que són evidència d'un germà de **Q**, vegeu Butterfield (2013: 10-13 i 313-14) (amb la bibliografia precedent).

²⁰ Reporto les correccions d'aquests dos còdexs amb les mateixes sigles que feren servir Bailey, Ernout i també Balcells. Sóc conscient, però, que sota aquestes abreviatures s'amaguen intervencions de diversa naturalesa i cronologia. De fet, les edicions crítiques de l'obra lucreciana no sempre han reportat amb la necessària cura els diversos jocs de correccions d'**O** i de **Q**, i no poques vegades discrepen en la notació de la variant exacta de dites correccions. La qüestió es pot considerar en gran part resolta gràcies a Butterfield 2013: 203-60 (per a **O**) i 261-267 (per a **Q**). Per al *Oblongus*, Butterfield identifica les actuacions atribuïdes a Dungal (**D**), a un anotador que introdueix senyals de puntuació, a una mà carolíngia de mitjan segle IX (**O²**), a un glossador (**O³**) i a un corrector més recent (**O⁴**). Pel que fa al *Quadratus*, assenyala una primera mà correctora (**Q¹**) i un prolífic esmenador actiu a mitjan segle XV (**Q²**).

²¹ Així, per exemple, a 1.240 es dona el testimoni del *codex Monacensis* és a dir, Munic, Bayerische Staatsbibliothek, ms. CLM 816, del segle XV, abans que **Q^{corr.}**, a diferència del que fa Ernout. A 1.585 prefereix de citar el testimoni de l'*editio Veronensis*, ometent aquestes mateixes correccions de **Q**. Per a 1.467 i 1.688, Bailey donava com a suport **Q^{corr.}**, mentre Ernout hi sumava també el testimoni de **G**: Balcells ha mencionat només aquest últim còdex i ha obviat **Q^{corr.}**. A 1.680 sorprenentment Balcells omet la referència a *discedere* de **O^{corr.}**, que és la lliçó que edita Ernout.

²² De Bentley, Balcells recull una variant a l'aparat de 1.68; també nota la transposició de versos del llibre I —[327] [326]— proposada per Brieger; recorda la llacuna establerta per Munro entre els versos 600 i 601 del llibre II; de Giussani reporta la indicació de llacuna entre

missust, assignada a Merrill,²³ que no es llegeix ni a Bailey ni a Ernout; a 2.429 ofereix una variant ortogràfica mínima (*titillare* Ital. : *titilare* OQ), no reportada per cap d'aquests dos editors; a 3.244 Balcells edita *ex* (la lliçó de OQ), però el primer *lemma* reportat a l'aparat és la conjectura *est* de Wakefield (que tampoc no es llegeix a cap de les dues edicions anteriorment citades).

A l'aparat del *Lucreci* de FBM (1923), hi ha errors per als quals no hi ha explicació possible. Massa sovint Balcells edita una lliçó sense donar el corresponent suport manuscrit, malgrat que aquest aparegui en els aparats de Bailey o d'Ernout.²⁴ Ocasionalment també atribueix lliçons a manuscrits que precisament ometen la paraula: per exemple, Balcells no ha reportat l'omissió de dos versos a Q (1.889-890), ommissió que tant Bailey com Ernout convenientment registren: per això, el *Lucreci* de Balcells cita erròniament el *Quadratus* entre els testimonis de la preposició *in* de 1.890.²⁵ En altres casos, es tracta de simples errors humans.²⁶

2. EL TEXT LLATÍ DEL SEGON VOLUM (1928) I DE LA REVISIÓ DEL PRIMER VOLUM (1932)

L'any 1928, després d'un cert retard, apareixia el segon volum del *DRN* amb els tres darrers llibres i les notes de tota l'obra; quatre anys més tard encara, el 1932, veia la llum una nova edició revisada dels tres primers llibres, que incorporava modificacions parcials a la introducció, al text llatí i a la traducció catalana.

La revisió del text llatí en la segona edició de 1932 fou substancial. He detectat [Taula 1] fins a 19 canvis en el llibre I; 24 en el llibre II, el més evident

1.634 i 1.635. Amb el suport de Lachmann, elideix els versos 2.165-2183. Novament, Balcells estableix una llacuna, no reportada per Bailey o Ernout, entre els vv. 2.341 i 2.342, seguint l'aparat de Purmann. A 3.777 adopta una puntuació derivada de una interpretació de Heinze. A 3.412 fa el nom de Lachmann i Bernays per als *quibusdam*, citats per Ernout, que havien sospitat de la genuïnitat del vers. També anomena Heinze per una variant alternativa *feruntur* al *geruntur* 3.433 de OQ, no citat ni per Bailey (que l'atribueix a Creech) ni per Ernout.

²³ En realitat, a Merrill aquesta lliçó és assignada a «*uulg.*» Balcells citava l'edició del professor americà, datant-la al 1905 encara que, en realitat, va aparèixer l'any 1907 sense any de publicació: Merrill 1907.

²⁴ Per exemple, sense voler ser exhaustius: 3.573 *animans erit*; 3.582 *ex*; 3.632 *animae*; 3.943 *facis*; 3.948 *pergas*; 3.1061 *quem*; 3.1088 *delibare*.

²⁵ L'aparat erroni de Balcells per a 1.890 ofereix *inter* Lachmann : *in* OQ. La mateixa situació es registra a 3.657 s'atribueix erròniament *minanti* a Q i a 3.805 es dona *saluas* a Q quan aquest manuscrit ha omès aquests dos mots.

²⁶ A 1.873 la variant de Q *sanguē*. ha perdut la titlla, abreviatura de nasal, sobre la darrera vocal (*sangue* Q apud Balcells). La lliçó *quali* de 1.887 ha estat assignada erròniament al vers 1.884. A 2.54 s'assignen dues lliçons *laboret* i *roboret* al mateix manuscrit O. A 2.158 l'aparat d'Ernout ha estat simplificat erròniament. A 2.181 una variant *reddita* assignada a O (com a variant de la lliçó *praedita*?) és un error pel qual no trobo explicació. A 1.885 s'edita *herbas* conjectura de Marullus acceptada també per Bailey, però el primer *lemma* de l'aparat és *herbis* com els manuscrits OQ i com Ernout.

dels quals és la correcció de l'error *magnibus* del vers inicial del segon llibre pel correcte *magno* (errada que ja havia estat advertida per Gaziell); 6 en el llibre III. En qualsevol cas, les dues obres de 1928/1932 són el resultat d'un treball intensíssim amb el text de Lucreci, dut a terme amb la millor bibliografia científica del moment.

Pel que fa a la tasca de col·lació de l'evidència manuscrita, les diferències entre la primera edició del 1923, d'una banda, i els volums de 1928/1932, de l'altra, s'adverteixen a simple vista contrastant l'altura dels aparats crítics. El *Lucreci* de 1928/1932 acull un major nombre d'evidència alternativa respecte del lemma genuí, anteriorment ignorada, i també aporta més informació manuscrita de les alternatives descartades. Aquesta abundància sobrevinguda de variants és fruit d'una major atenció en l'*examinatio* dels dos principals còdexs carolingis i d'una més intensa exhaustivitat en la col·lació indirecta dels altres testimonis manuscrits.

En efecte, aquesta millora dels aparats —en quantitat i qualitat— vingué, essencialment, de la utilització de les dues reproduccions en facsímil de l'*Oblongus* i del *Quadratus*, publicades per Émil Chatelain l'any 1908 i el 1913, de les quals aleshores disposava la biblioteca de la Universitat de Barcelona.²⁷ És així que els aparats de 1928/1932 reporten —no sempre amb absoluta correcció— les lliçons originals d'O i Q i llurs correspectives correccions,²⁸ de manera molt més sistemàtica que no pas el *Lucretius* de Bailey, el *Lucrece* d'Ernout o el primer *Lucreci* de 1923.

En paral·lel, Balcells ha enriquit els aparats amb la citació de G i de les anomenades *Schedae Vindobonenses*, recollides sota la sigla *Vind.* (= VU),²⁹ que va prendre, segons confessió pròpia,³⁰ de l'edició de Diels (1923/1924).³¹ La decisió de citar GVU és conseqüència dels avenços en matèria de transmissió textual que Balcells havia dut a terme durant aquells anys. Es desmarcava, així, de la posició d'Ernout que havia tendit a minimitzar GVU (ara sabem que tots tres testimonis són part d'un mateix còdex). Tanmateix, l'editor català en feia una utilització selectiva, citant aquests testimonis només quan tenien «valor de prova», ja fos «per ésser la lectura acceptada», ja fos «per tractar-se de

---

²⁷ Balcells declara *expressis verbis* (1932: XIX-XX) que els dos facsímils pertanyien a la Universitat: «Els dos manuscrits (*sc.* els facsímils) són a la Biblioteca Universitària (*sc.* de Barcelona) i porten les signatures 30 i 90». Actualment, aquesta institució no disposa d'aquestes dues reproduccions que, en canvi, són presents a la biblioteca de la FBM [Em consta que l'any 2019 aquests dos volums han estat restituïts a la biblioteca de la Universitat].

²⁸ Algunes de les correccions d'O i Q havien estat assenyalades per É. Chatelain en els prefacis de les dues reproduccions en facsímils.

²⁹ Vegeu més amunt nota 19.

³⁰ Balcells (1932: XXXI).

³¹ Diels (1923-1924).

coincidències o de discrepàncies que críticament podien explicar la lectura o la conjectura admeses».³²

A l'aparat apareixia també el record de molts *recentiores* italians, notats com a «*Ital.*» o «*pler. Ital.*» o citats *nominatim* (en particular dos manuscrits vaticans),³³ especialment quan oferien *lectiones singulares* o donaven suport addicional als testimonis alternatius al *lemma* triat. Aquestes lliçons han estat preses de l'edició de Diels³⁴ i dels quatre articles de W. A. Merrill sobre els còdexs italians de *Lucreci*, apareguts entre el 1926 i el 1929³⁵ que Balcells havia pogut emprar parcialment per a bastir els aparats dels llibres V i VI del 1928.³⁶

Per últim, l'amplitud de la col·lecció ha augmentat els testimonis provinents de la tradició indirecta i ha fet que en algunes ocasions es variés el nom del primer testimoni d'una variant: allí on a la primera edició figurava *edd.*, a la segona apareix *Ital.*, indicant que ja era documentada en els *recentiores* italians; en altres casos, el nom d'un editor ha estat substituït per un altre de més antic que havia proposat la mateixa lliçó.

El *Lucreci* de 1928/1932 és més atent, fins i tot en la laconicitat pròpia dels aparats textuais, a les característiques paleogràfiques i codicològiques dels testimonis manuscrits. Balcells ha notat —cosa que cap editor normalment no ha fet— la manca de caplletres inicials en molts dels capítols de Q. Puntualment ha intentat reproduir (amb el recurs a lletres sobreposades, indicacions d'abreviatures o títols) el context paleogràfic de la variant manuscrita. També, en el cas de les correccions d'O, Balcells assenyala si aquestes responen a intervencions de l'anomenat *corrector Hibernicus*.³⁷

³² Balcells (1932: xxxi). Essencialment, doncs, el que feia Balcells era eliminar les *lectiones singulares* de GVU. Com a curiositat lingüística assenyalo que Balcells fa servir el mot 'lectura' com a sinònim de 'lliçó', en un ús no recollit en els diccionaris normatius actuals.

³³ Es tracta del Barb. Lat. 154 (1.527 *pleno*; 1.608 *nulla*; 1.651 *muse*; 1.824 *uerbis*; 1.887 *qualis*) i del Vat. Lat. 3276 (1.608 *ulla*; 1.651 *muse*; 1.759 *uene*; 1.824 *uerbis*; 1.1077 *cum uenere*). Limito els exemples al llibre I.

³⁴ Me n'he adonat perquè precisament algunes d'aquestes variants són errònies. Així, a 1.130 [*tum* Balcells^{1/2} : *tunc* OQGL] Balcells en aquesta segona edició llegeix *tum* també a L, el que no deixa de ser sorprenent perquè Ernout havia reportat correctament *tunc* per a aquest manuscrit florentí. Balcells ha estat induït a l'error per culpa de Diels, ja que és l'editor alemany qui ha vist *tum* a L. A 1.366 la lliçó *at* assignada a L depèn també de Diels: el manuscrit ofereix, en efecte, *at*, però, només *post rasuram*, circumstància que no sempre oportunament reporten els aparats crítics.

³⁵ Merrill (1926), Merrill (1927), Merrill (1928), Merrill (1929). Per als manuscrits italians de *Lucreci*, remeto als articles de Reeve citats anteriorment a la nota 5.

³⁶ Balcells no emprà la informació d'aquest article en el llibre IV, englobat també en el segon volum del 1928, perquè ja havia estat enllestit. Vegeu Balcells (1932: xxx). Tinc la impressió que la traducció d'aquest llibre fou feta al mateix temps que la del llibre III, perquè a la documentació conservada a la FBM les «quartilles» d'aquests dos llibres conservades a la Capsa 1, Fascicle 1 tenen un mateix format.

³⁷ Per exemple, 2.257-263: «*a man. corr. hib. in O*».

Aquest nou *Lucreci* de 1928/1932 manifesta un esperit (encara) més conservador en la fixació del text, perquè dona més valor als manuscrits carolingis, en detriment de les esmenes dels *recentiores* i de les conjeitures dels editors. Balcells recupera, doncs, variants dels dos principals manuscrits lucrecians i no dubta a posar creus en els passatges en què la crítica havia estat incapaç de resoldre satisfactòriament les corruptes textuals. Ara bé, per als passatges més compromesos, també ha acceptat noves solucions textuals proposades pels editors més recents, en particular, Stampini, Merrill i Diels.³⁸

Més confiat en el seu coneixement del text de Lucreci, Balcells s'atreví el 1928/1932 a fer el que no havia fet el 1923: proposar conjeitures pròpies,³⁹ les quals —també cal dir-ho— no semblen haver resultat afortunades en excés.

En aquest *Lucreci* de 1928/1932 Balcells envernissa el text llatí amb una pàtina de vetustat, tot aixoplugant lliçons d'ortografia arcaïtzant, normalment conjeitures agafades en préstec d'altres editors: els *sei* (presos de l'edició de Lachmann o de Diels) en lloc de *si*,⁴⁰ i algun *quom* per *cum*,⁴¹ adoptats profusament ja per Lachmann. A aquest mateix regust arcaic —es recordarà que Balcells arriba al text de Lucreci després d'haver treballat amb els poetes d'època republicana⁴²— es deu el rebuig de les formes plenes de

³⁸ De Merrill: 4.740 *animata*; 4.823 *in his rebus <possis> uitium*; 4.823 [*in*esse]; 5.44 *insinuanda*; 5.393 *<inter se> magnis*; 6.14 *cordis*; de Diels: 4.641 *quocturnicibus*; 4.1125 *tegmenta*; 5.312 *si*; 5.1052 *surdeis*; 6.555 *intor<tum>*; de Stampini: 5.485 *extremae ... partis*; 5.881 *par uis non sat par si*; 5.1013 *concupitum*; de Nencini: 5.531 *heic*.

³⁹ En el volum de 1928, Balcells incorpora aquestes conjeitures: 4.990 *saepe uolare* Balcells : *saepe quiete* OQ, Ernout : *tsaepe quiete†* Bailey; 5.175 *aut* Balcells : *anc* Q : *an* OQ^{rec}, Bailey, Ernout; 6.550 *exultant scrupi uis* Balcells : *exultantes dupuis* OQ : *texultantes dupuist* Ernout : *exsultant tes dupuist* Baileys : *exultant ut scrupus* Munro : *exultant et ubi lapi'* Lachmann : *exultant res dura ubi* Diels : *alii alia*. En la revisió del 1932 proposa dues conjeitures localitzades a: 2.460 *saccum* Balcells² : *saxa* OQ : *sese* Lachmann : *uesca* Munro² : *laxa* Munro¹ : *uestes* Pelle : *alii alia*; 3.955 *baratro* Balcells² : *baratre* OQ, Merrill, Balcells¹, Diels : *balatro* amicus anonymi Turnebi, Heinsius, Ernout. Per a la darrera, Balcells trobà suport en el comentari d'Ernout i Robin que havia aparegut, en tres volums, publicats entre el 1925 i el 1928. Vegeu Ernout, Robin (1926: vol. II, 152). A 4.547 Balcells s'atribueix *temptavi* la conjeitura, però aquesta ja apareixia Diels: *uo<luces gel>idis nete oris* Diels, Balcells : *ualidis necti tortis* O¹ : *ualidis nete tortis* O^{corr}.Q : *tualidi necti tortist* Bailey : *ualidis cycni torentibus* Vossius, Ernout : *alii alia*.

⁴⁰ 2.1070; 4.1026; 5.38.

⁴¹ 2.929; 3.358. La raó d'aquest canvi és simplement la preferència de *quom* en lloc de *cum*. En altres ocasions, emperò, Balcells rebutja aquesta forma. Per exemple, a 2.85 transforma en *cum* la restitució *quom* de Wakefield. Altres formes arcaïques es llegeixen a: 5.1011 *pelleis* d'Ernout; 5.1052 *surdeis* de Diels; 6.16 *cogei* de Lachmann; 2.867 *manufesta* ja a OQ; 2.730 *dulcei*, suggerit per Lachmann; 4.590 *loquontur*, pres d'O; 6.1143 *omnei*, pres de Lachman.

⁴² Balcells (1914 i 1921).

nihil/nihilo/nihilum, seguint els raonaments de Lachmann i de Merrill i rebutjant el criteri oposat de Diels.⁴³

3. LA POSICIÓ DE BALCELLS SOBRE LA TRANSMISSIÓ DEL TEXT DE LUCRECI

El volum de 1928 s'obre sense introducció, per a la qual cosa calgué esperar a la nova edició del 1932 per conèixer la justificació de Balcells respecte dels canvis que aquests dos volums proposaven.

A la introducció de la segona edició (1932), la principal modificació rau en la redacció de dos nous paràgrafs i una extensa nota addicional,⁴⁴ datada «estiu 1932», en què Balcells assenyalava les novetats bibliogràfiques, plenament posades al dia,⁴⁵ i abordava diversos aspectes de la transmissió textual, problemàtica que sembla haver esdevingut la seva principal preocupació. En particular, Balcells:

- i. Reportava les opinions de Diels sobre l'existència d'un estadi intermedi (un possible exemplar insular en minúscules del segle VII) entre l'arquetip en majúscules i els testimonis carolingis.
- ii. Seguia Diels a l'hora de considerar **Q** i el grup de les *schedae* (**GVU**) com descendents d'un perdut avantpassat comú d'època carolíngia, derivat de l'arquetip insular i germà, a la vegada, d'**O** i de l'antígraf del manuscrit de Poggio (del que deriva el Laur. Plut. 35.30 [=L]). És, per aquest motiu, que havia citat **GVU** més generosament en els aparats crítics de 1928/1932.
- iii. Es pronunciava sobre la filiació dels correctors dels dos principals manuscrits carolingis, una qüestió que havia estat menystingut en la primera edició. En particular, Balcells rebutjava la datació recent del corrector de **Q**, proposada per Diels.
- iv. S'havia acostat, gràcies a la lectura dels articles de Merrill, a les posicions de Carl Hosius en relació a la filiació de dos dels principals *recentiores* italians, **L** i **F** (citats com *l* 31),⁴⁶ derivats de la còpia de Poggio i àmpliament emprats en les edicions lucrecianes:⁴⁷ **L** seria un descendent directe d'un germà perdut d'**O**, al qual, conseqüentment, calia concedir un posició de relleu en la reconstrucció del text.

⁴³ Vegeu Merrill (1927: 50-51), Lachmann (1855: 27). Per a l'opinió contrària, vegeu Diels (1923-1924, vol. I, XXX): «*nihil, nihilum, nihilo* paene semper plane scribitur, quae uersu contrahi a poeta semper docemur».

⁴⁴ Balcells (1932: XXX-XXXII).

⁴⁵ Entre les obres consultades figuren les concordances de Paulson (1926), el comentari en tres volums d'Ernout i Robin (1926), la nova edició del llibre III de R. Heinze (1926) i els articles de Merrill sobre els manuscrits italians de Lucreci. Vegeu més amunt nota 35.

⁴⁶ Florència, Biblioteca Medicea Laurenziana, ms. Plut. 35.31.

⁴⁷ Hosius (1914).

De fet, la filiació de L i dels altres quatre descendents de la còpia que Poggio envià a Niccolò Niccoli des de Constança el 1417 ha estat sempre objecte d'intensa controvèrsia i debat. Malgrat que, quan Balcells enllesteix el seu *Lucreci*, la independència de L era *communis opinio*, ja aleshores Diels (1923-1924) havia proposat tímidament la idea que la còpia de Poggio derivés d'O.⁴⁸ En general, Balcells no se sentí còmode amb algunes de les posicions de Diels — «Diels ha anat potser massa lluny»⁴⁹ reconeixia l'editor de la FBM— perquè l'editor alemany negava la independència dels *recentiores* italians i, en conseqüència, defensava implícitament una més estesa presència de *contaminatio* textual i de conjectures *ope ingenii* en els manuscrits italians del segle XV.

En qualsevol cas, les noves posicions de Balcells en matèria de transmissió textual es poden considerar científicament posades al dia i plenament participants de la crítica lucreciana del moment. En definitiva, a diferència del primer volum de 1923 i malgrat les omissions, les incoherències i els errors, el segon tom de 1928 i la revisió de 1932 consagraren, fins i tot a escala europea, un text de *Lucreci* prou decent, si més no per a aquells moments.

BIBLIOGRAFIA

- A.A.V.V. (1982), *Homenatge a Joaquim Balcells i a Wilhelm Meyer-Lübke. Discursos llegits a Alforja*, el 24 d'octubre de 1976, en commemoració del quarantè aniversari de llur traspàs, Barcelona, s. n.
- BALCELLS, J. (1914), *Ennio: Estudio sobre la poesia latina arcaica*, Barcelona, Casa Editorial Estudio.
- BALCELLS, J. (1921), *Las fábulas pretextas de Cn. Nevio*, Barcelona, Establ. Tip. de Pedro Ortega.
- BALCELLS, J. (1923), *Lucreci. De la natura. Volum I*. Text i traducció del Dr. Joaquim Balcells, Barcelona, Editorial Catalana.
- BALCELLS, J. (1928), *Lucreci. De la natura. Volum II*. Text revisat i traducció del Dr. Joaquim Balcells, Barcelona, Fundació Bernat Metge.
- BALCELLS, J. (1932), *Lucreci. De la natura. Volum I*. Text i traducció catalana del Dr. Joaquim Balcells, 2ª edició a cura del Dr. Joaquim Balcells, revisada per Carles Riba, Barcelona, Fundació Bernat Metge.
- BAILEY, C. (1900¹), *Lucreti de rerum natura libri sex. Recognovit breuique adnotatione critica instruxit Cyrillus Bailey*, Oxonii, e typographeo Clarendoniano.

⁴⁸ La dependència de L respecte d'O, proposada per Diels, va anar quallant en els anys 70 gràcies a les contribucions de Cini (1976) i de Müller (1975 i 1983). Tanmateix, hi ha encara qui, en temps recents, ha defensat la independència de L. Vegeu Flores (1980) i Flores (2002: vol. I, 25-26). Actualment, gràcies a les recerques de Reeve sobre els *recentiores* italians i a la tesi de Butterfield, la dependència d'aquest grup de manuscrits ha estat confirmada definitivament.

⁴⁹ Balcells (1932: XXXI).

- BODELÓN, S. (1988), *Revisión y actualización de la crítica textual lucreciana (a la luz de los manuscritos hispanos Valentianus y Caesaraugustanus)*, Oviedo, Universidad de Oviedo.
- BUTTERFIELD, D. (2013), *The Early Textual History of Lucretius 'De rerum natura'*, Cambridge, Cambridge University Press. Disponible a: <<https://doi.org/10.1017/CBO9781139775403>>.
- CHATELAIN, É. (1908), *Lucretius. Codex Vossianus oblongus phototypice editus* (= Codices Graeci et Latini photographice depicti, XII), Lugduni Batavorum, Sijthoff.
- CHATELAIN, É. (1913), *Lucretius. Codex Vossianus Quadratus phototypice editus; praefatus est Aemilius Chatelain* (= Codices Graeci et Latini photographice depicti, XVIII), Lugduni Batavorum, Sijthoff.
- CINI, G. F. (1976), «La posizione degli 'italici' nello stemma lucreziano», *Atti e memorie dell'Accademia Toscana La Colombaria*, 41, 116-169.
- DIELS, H. (1923-1924), *T. Lucretius Carus. De rerum natura. Lateinisch und Deutsch von H. Diels*, Berlin, Weidmannsche Buchhandlung.
- ERNOUT, A. (1923), «Lucrèce (trad. Balcells)», *Revue critique d'histoire et de littérature*, 13, 242-243.
- ERNOUT, A. I ROBIN, L. (1926), *Lucrèce. De rerum natura. Commentaire exégetique et critique. Précédé d'une introduction sur l'art de Lucrèce et d'une traduction des Lettres et Pensées d'Epicure*, Paris, Société d'édition 'Les Belles Lettres'.
- ESPLUGA, X. (2016), «La recerca en filologia llatina a Catalunya. Un primer esbós de trajectòria històrica a llarg termini», *Afers. Fulls de recerca i pensament*, 31(85), 715-747.
- FLORES, E. (1980), *Le scoperte di Poggio e il testo di Lucrezio*, Napoli, Liguori.
- FLORES, E. (2002), *Titus Lucretius Carus, De rerum natura. Edizione critica con introduzione e versione a cura di Enrico Flores*, Napoli, Bibliopolis.
- FONTÁN, A. (1991), «D. Pascual Galindo Romeo (1892-1990)», *Emerita*, 59(1), 31-39. Disponible a: <<https://doi.org/10.3989/emerita.1991.v59.i1>>.
- FRANQUESA, M. (2010), «Les primeres normes generals de traducció de la Fundació Bernat Metge», *Quaderns. Revista de traducció*, 17, 213-255.
- GALINDO ROMEO, P. (1926), *Estudios latinos: Quintiliano, Lucrecio, Prudencio. Colación del Cod. Caesaraugustanus*, Zaragoza, La Academia.
- HEINZE, R. (1926), *T. Lucretius Carus De rerum Natura Buch III erklärt von Richard Heinz*, Leipzig, Teubner.
- HOLFORD-STREVEENS, L. I FERGUSON SMITH, M. (2000), «The Dates of Cyril Bailey's Oxford Classical Texts of Lucretius», *CQ*, 50(1), 306-307. Disponible a: <<https://doi.org/10.1093/cq/50.1.306>>.
- HOSIUS, C. (1914), «Zur italienischen Überlieferung des Lucrez», *RhM*, 69, 109-122.
- KROLL, W. (1928), *Historia de la Filología Clásica*, traducida y ampliada por Pascual Galindo Romeo, Barcelona, Labor.
- LACHMANN, C. (1855), *In T. Lucretii Cari de rerum natura libros commentarius. Iterum editus*, Berolini, Impensis Georgii Reimeri.
- LENCHANTIN DE GUBERNATIS, M. (1926), «Lucreci. De la natura», *BFC*, 33, 62-64.
- MERRILL, W. A. (1907), *T. Lucreti Cari De rerum natura. Libri sex*, New York-Cincinnati-Chicago, American Book Company.

- MERRILL, W. A. (1926), «The Italian Manuscripts of Lucretius: Part I», *University of California Publications on Classical Philology*, 9/2, 27-45.
- MERRILL, W. A. (1927), «The Italian Manuscripts of Lucretius: Part II. Variant Readings». *University of California Publications on Classical Philology*, 9/3, 47-83.
- MERRILL, W. A. (1928), «The Italian Manuscripts of Lucretius: Part II (continued)». *University of California Publications on Classical Philology*, 9/4, 85-126.
- MERRILL, W. A. (1929), «The Italian Manuscripts of Lucretius: Part II (concluded)». *University of California Publications on Classical Philology*, 9/9, 307-372.
- MEYÏER, K. A. DE (1973), *Codices Vossiani Latini I* (= Bibliotheca Universitatis Leidensis. Codices manuscripti. XIII), Leiden, Brill.
- MEYÏER, K. A. DE (1975), *Codices Vossiani Latini II* (= Bibliotheca Universitatis Leidensis. Codices manuscripti. XIV), Leiden, Brill.
- MEYÏER, K. A. DE (1984), *Codices Vossiani Latini IV* (Bibliotheca Universitatis Leidensis. Codices manuscripti. XVI), Leiden, Brill.
- MIRALLES, C. (1986), «Notes sobre les traduccions de tràgics grecs. Sobre humanisme i filologia clàssica a començaments del segle XX», *Eulàlia. Estudis i notes de literatura catalana*, Barcelona, Edicions del Mall, 121-135.
- MÜLLER, K. (1975), *Titi Lucreti Cari De rerum natura libri sex*, Zürich, Artemis.
- MÜLLER, K. (1983), «De codicum Lucretii Italicorum origine», *MH*, 30, 166-178,
- PASAMAR, G. I PEIRÓ, I. (2002), *Diccionario Akal de historiadores españoles contemporáneos (1840-1980)*, Madrid, Akal, 268-270.
- PAULSON, J. (1926), *Index Lucretianus continens copiam verborum quam exhibent editiones Lachmanni, Bernaysi, Munronis, Briegeri et Giussani*, Leipzig, Spamer.
- PEDROLA, J. (2011), «Joaquim Balcells i Pinto», a *La nissaga catalana del món clàssic*, Tudela, A. M. i Izquierdo, P. (eds.), Barcelona, Auriga, 280-282.
- PÒRTULAS, J. (2010), «Para una historia de la Fundació Bernat Metge entre 1922 y 1936», a *La historia de la literatura greco-latina durante la Edad de Plata de la cultura española* (Analecta Malacitana. Anejo LXXVIII), García Jurado, F., González Delgado, R. i González, M. (eds.), Málaga, Editorial Alpha, 269-294.
- REEVE, M. D. (1982), «The Italian Tradition of Lucretius», *IMU*, 23, 27-48.
- REEVE, M. D. (1983), «Lucretius», a *Texts and transmission. A survey of the Latin classics*, Reynolds, L. D. (ed.), Oxford, Oxford University Press, 218-222.
- REEVE, M. D. (2005), «The Italian Tradition of Lucretius revisited», *Aevum*, 79(1), 115-164.
- TRAVER VERA, A. J. (2011), «Revaluación del manuscrito lucreciano Caesaraugustanus 11-36», *Exemplaria Classica. Journal of Classical Philology*, 15, 113-121.
- VIDAL, J. L. (2004), «Joaquim Balcells, el llatinista de la Universitat Autònoma», a *Del Romanticisme al Noucentisme. Els grans mestres de la Filologia Catalana i la Filologia Clàssica a la Universitat de Barcelona*, Malé, J., Cabré, R. i Jufresa, M. (eds.), Barcelona, Universitat de Barcelona, 93-106.